

цепт здоров'я перетворює на механізм формування слабкості, кволості, безсилля та хворобливого стану жінок.

У представників традиційних поглядів щодо розподілу жіночих та чоловічих суспільних ролей у основі лежить теза: чоловіки та жінки є різні за природою групи, інтереси яких перебувають у конфлікті. У сучасному суспільстві поширюється думка, що «Чоловіки та жінки відмінні один від одного. ... Вони живуть у різних світах, для них пріоритетні різні цінності, діють вони згідно з різними правилами... Чоловіки та жінки обоєї раси, виховані у будь-якій культурі, постійно спростовують думки, поведінку, відносини та переконання своїх партнерів» [6, с. 7]. Виходячи із закону боротьби за існування, Л. Гумплович виводить основний соціальний закон – це «прагнення кожної соціальної групи підкорювати собі кожну іншу соціальну групу, ... всюди ми знаходимо антагонізм та взаємодію, меншою мірою двох соціальних груп: домінуючих та підкорених» [1, 75]. Патріархальна ідеологія обґрунтовує панування чоловіків природними відмінностями, зокрема, перевагою у силі та більшою м'язовою масою у чоловіків. М. Кімел вважає, що ґендерні відмінності конструюються [2, 75]. На нашу думку, ґендерні стереотипи є формою перевтіленою. Оскільки непродуктивно організовані, статево типізовані суспільні відносини покликані штучно стримувати суспільний прогрес, який неминуче призвів би їх до руйнування та знищення, патріархат здебільшого використовує підміну статевих розбіжностей ґендерними конструктами. Етапами патріархального перетворення сутності статевих розбіжностей у їхню суспільну значимість є:

- розрізнення на основі статі (різні норми для жінок та чоловіків);
- абсолютизація відмінностей (актуалізується розбіжність у стилі життя);
- конструювання ґендерних розбіжностей та характеристик (образ справжньої жінки не сумісний зі здоров'ям у загальнолюдському розумінні);
- міфологізація рольового статусу («природна» кволість, слабкість та тендітність жінок, які потребують опіки та захисту).

Підтвердженням того, що для людської сутності, на сьогодні, визначальною є не природна, а набута в процесі виховання стать [5, 165, 174, 176], є корекція статі у разі гермафродитизму: дитині-гермафродиту корегують ана-

томічні ознаки у відповідності до ґендеру, а не навпаки. Подібним чином здорова фізично розвинена жінка «кореґує» свій організм до патологічного стану, задля того щоб відповідати патріархальним уявленням.

Отже, можна стверджувати, що в українському сьогоденні виявляються ґендерні деформації у сприйнятті образу здорової жінки. Сексистська ідеологія не лише деформує масову свідомість, але й змінює біологічні відмінності, конструюючи нерівність чоловіків та жінок. У поєднанні з ототожненням чоловічого та загальнолюдського, жіноче постає як відмінне, а, отже, за примітивною логікою деформованого світобачення: чим більше жінка відрізняється від чоловіка, тим більше вона справжня, тим більш жіночна. У сучасному інформаційному просторі образ жінки несумісний із параметрами здорової фізично розвиненої людини. Відповідно норми харчування та фізичної активності розробляються для різних вікових, професійних та інших груп населення і окремо для жінок. У засобах масової інформації міцно закріплені ґендерні стереотипи, які є більш популярні для наслідування молоддю, ніж образи здорових людей. Неможливість досягти запропонованих тілесних взірців штовхає дівчат та молодих жінок в Україні на наругу над своїм організмом: неповноцінні дієти, шкідливі біологічно активні домішки, немотивовані пластичні операції, тощо. Відповідно зростає відсоток молоді з повним збайдужінням до свого здоров'я (ожиріння, гіподинамія, вживання алкоголю та наркотиків). Оскільки в результаті втрачається репродуктивний, трудовий та інтелектуальний потенціал нації, то, на нашу думку, проблему подолання деформуючого впливу пропаганди патріархальних тілесних моделей слід віднести до сфери ідеологічної безпеки України.

1. Гумплович Л. Социология и политика. – М., 1895. /2/. – 124 с.
2. Кімел Майкл. Гендероване суспільство. – К., 2003. – 490 с.
3. Марков Б. В. Философская антропология: очерки истории и теории – СПб., 1997. – 361 с.
4. Маркузе Г. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества. – М., 2002. – 526 с.
5. Нарушения полового развития: (Монография). – М., 1989. – 272 с.
6. Пиз А., Пиз Б. Язык взаимоотношений. Мужчина и женщина. – М., 2000. – 238 с.
7. Формування здорового способу життя молоді. – К., 2005. – 116 с.
8. Хубер Дж. Теория гендерной стратификации // Антология гендерных исследований. Сб. пер. – Мн., 2000. – С. 75–98.
9. Шейнов В. П. Женщина плюс мужчина: познать и покорить. – Мн.; М., 2000. – 1008 с.
10. Bem S. *Lipsits*. An unconventional family. – New Haven; Lnd.: Yale UP, 1998. – XIII. – 210 p.

Марія Цуркан

Основні чинники розвитку та накопичення конфліктного потенціалу у сучасному українському суспільстві

Аналізуються теоретико-методологічні засади вивчення конфліктного потенціалу суспільства сучасної України.

The theoretic-methodological grounds of research of conflict potential in modern Ukrainian society are analyzed.

Історія людства не знає прикладів безконфліктного суспільства, відмінності складають ступінь критичності, форми проявів і факторів, які формують і живлять конфліктний потенціал. Українське суспільство, його спосіб виробництва, соціальне і політичне середовище знаходиться в стадії глибоких, системних і якісно нових для громадян перетворень, що безумовно впливає на стан і прояви конфліктного потенціалу. Дуже важливим є встановити та визначити причини виникнення конфліктного потенціалу, детермінанти, що провокують та підживлюють його.

У попередніх дослідженнях, наприклад В. Шишкова, який спирається на державний пріоритет, найбільшим системним чинником впливу на сучасні соціальні процеси вважається бідність. Більш відомими дослідженнями з цього питання є розроблені методологічні підходи Лайкерта та Терстоуна, за допомогою яких контролюються інтегральні показники, що стосуються вивчення якості життя [1, 31].

Цікавою є думка Мішеля Вевйорки щодо проявів насилля в культурному просторі. Саме через глобалізаційні процеси, що призводять до культурної гомогенізації світу,

«насилля перетворюється на вияв волі до захисту тих спільнот, що прагнуть утвердити свою культурну ідентичність». Така реакція на глобалізацію притаманна саме новим державам, зокрема тим, що утворились після розпаду Радянського Союзу, що проявляється у зростанні націоналістичних рухів. До розпалення національної нетерпимості можна додати й соціальні зміни у перехідних суспільствах. Так, вже давно відомо, що першоджерелом люті та ненависті молоді є суспільні негаразди, проте насамперед вони пов'язані із відчуттям великої несправедливості з боку суспільства до неї, з культурною та расовою дискримінацією [2, 121]. Але буде не вірним говорити, що безробіття та бідність, значне падіння рівня життя відразу породжує суспільне насилля, скоріш ці чинники живлять відчуття безвиході та фрустрацію, що, зрештою, призводить до екстремістського націоналізму або ж до закликів повернення комуністичних часів. А тоді, коли вони стають живильним джерелом масового насильства, таке насильство набуває расистського або антисемітського забарвлення і вже пов'язується із націоналістичними настроями, а не власне з соціальними показниками [1, 53].

Проявів насилля у людській практиці існує досить багато, починаючи від масового вираження незадоволення, закінчуючи збройними сутичками або терористичними актами, що є різновидами екстремістських дій. Проте, для сучасної України не є притаманним застосування найрадикальніших екстремістських дій, тож актуальним буде дослідження та вивчення таких проявів екстремізму, як масові заходи громадян.

Проблемі екстремістських заходів присвячено не дуже багато наукових праць, серед них є такі як праця Еріка Гобсбаума «Вік екстремізму. Коротка історія XX віку» [2], монографія Масвської Л. Б. «Обережно, екстремізм!» [5]. Цю проблему розробляли Хлобустов О. В. та Федоров С. Т. в межах праці «Тероризм: реальність сьогоденного стану. Сучасний тероризм: стан та перспективи», Устінов В. В. в своїй праці «Міжнародний досвід боротьби з тероризмом: стандарти та практика» [7]. Екстремізм також розглядається Анцуповим А. Я. та Шипіловим А. І. в межах підручника з конфліктології.

Потрібно зазначити, що додатковий вплив на свідомість та поведінку людей, і особливо молоді, мають засоби масової інформації, зокрема, в таких напрямках, як перевага конфліктної поведінки в якості обов'язкового атрибута побутового і професійного успіху або норми життя; перевага саме перемоги «за усіляку ціну» як мети життя; культ насильства і навіть вбивства як «рядового» сучасного і «модного» повсякденного інструменту «безболісного», швидкого і результативного досягнення успіху або мети.

Таким чином, масова сучасна свідомість вже не сприймає агресію, насилля або екстремізм як надзвичайну подію або поведінку, принаймні до тих пір, поки це не стосується тієї людини, яка дає оцінку заходу.

Соціально-економічні процеси, якість життя у широкому сенсі, динаміка цих параметрів також обумовлюють зародження, накопичення та розвиток конфліктного потенціалу в суспільстві. Найголовнішими з таких процесів є майнове розшарування суспільства, обмежений доступ до сучасної якісної освіти, медичного обслуговування, побутових послуг, суттєві регіональні диспропорції у соціальному розвитку; суттєва невідповідність між тим, що людині пропонується, зокрема, рекламою, і тим, що вона реально може отримати; безробіття, особливо у сільській місцевості, західних регіонах країни і, особливо, молодіжне без-

робіття; якісно низький рівень життя основної маси населення країни у порівнянні із відповідними параметрами більшості сусідніх країн, і невизначені терміни досягнення населенням України середніх показників розвинутих країн.

Рівень соціальних параметрів продовжує бути основним об'єктивним чинником, який формує і живить конфліктний потенціал в суспільстві та обумовлює форми його проявів. Саме за рівнем пенсій, середньої заробітної плати і купівельної спроможності населення Україна залишається в числі найбідніших країн Європи, а абсолютний приріст душевого ВВП як головного показника соціально-економічного стану держави не забезпечує навіть наближення рівня та якості життя населення України до середньоєвропейського показника [3, 481].

За комплексом показників, які безпосередньо формують конфліктний потенціал в суспільстві і визначають місце в світовій кваліфікації, Україна відноситься до країн що розвиваються. При цьому виключення становлять такі важливі параметри, як загальний обсяг і душевий показник ВВП, показники сумарного і душевого зовнішнього боргу, середня тривалість життя людини, калорійний еквівалент споживання продуктів харчування, душеве споживання енергоресурсів, демографічні параметри, показники гуманітарного розвитку.

Найбільш критичним, за загальносвітовою методологією, є загальний обсяг ВВП, його душевий показник ВВП, енергомісткість ВВП, структура експорту, дитяча смертність, динаміка скорочення чисельності населення, та її працездатної складової, тривалість життя чоловіків, середня заробітна плата, співвідношення частки багатих і бідних членів суспільства, чисельність членів суспільства, які проживали за межею бідності [3, 257]. Загрозливих обсягів і критичності за структурою досягли параметри зайнятості населення, де Україна перевищує середньоєвропейські показники майже втричі і досягла тієї межі, за якою в Європі стало спостерігатися відкриті і навіть ортодоксальні форми громадянської непокори.

Проте, не тільки об'єктивні зовнішні фактори впливають на накопичення невдоволення в суспільстві, а тим паче, на можливість застосування людьми насильницьких дій. Як вже було вказано, на відміну від ряду Європейських країн, де соціально-економічні показники значно вищі за українські, форма проявів громадянської непокори має значно радикальніші та масштабніші форми. Це наводить на думку, що у формуванні конфліктного потенціалу, а також бажанні залучитись до екстремістських чи насильницьких дій, впливають також внутрішні чинники, ментальні особливості, культурні традиції, психологічні особливості окремої людини або групи осіб.

Майже усі дослідники цієї проблеми, зокрема, М. Костомаров, В. Липинський, Ю. Липа, Д. Чижевський, Ю. Кульчицький, О. Донченко, С. Таглін, П. Гнатенко, виокремлюють такі типові риси українського національного характеру, як демократичність, волелюбство, емоційність, наближеність до природи, культ родини і жінки, релігійність, толерантність до інших народів, працелюбство, гостинність, неохильність до агресії та насильства, підвищена чутливість української душі, її вразливість, схильність ображатися, слабка волева регуляція, амбіційність, перевага зовнішніх атрибутів над суттю явищ [4, 143].

Українцям властива така психологічна риса, як інтроверсія, що проявляється у певній спрямованості на свій внутрішній світ і проблеми, насамперед власного соціуму, закритості для зовнішнього світу, особистій стриманості,

виривалості та впертості у досягненні задумів, недостатній розвиненості соціальної волі.

Майже усі дослідники відмічають таку характерну рису українців, як індивідуалізм, яка проявляється у схильності до непокори, до заперечення будь-якої влади, аж до анархізму.

Для західних українців притаманні такі специфічні риси, як свавільність, гордовитість та некерованість, масова схильність приймати сторону «поточно сильного», недовіри до будь-якої влади, байдужість до її проблем, пристосування до поточних умов, зовнішнє прийняття насаджених норм. Ці риси обумовлені особливостями історичного розвитку цього регіону України і проявляються у таких формах, як індивідуалізм, спрямованість на досягнення передусім власного успіху; формальність, тобто спрямованість на сприймання зовнішніх форм і ознак при мінімальному врахуванні змісту та суті явищ; раціональність, тобто схильність до вибору оптимальної в конкретній ситуації можливості, націленість на розв'язання поточних завдань; консерватизм, тобто схильність до збереження в незмінному вигляді головних національних цінностей, мови, традицій, релігії, звичаїв [4, 146].

Отже, можна виокремити найбільш типові риси сучасного українця, які впливають у певний спосіб на його реакцію на обставини, форми сприйняття навколишньої дійсності. По-перше, потрібно виокремити деполітизованість, або відсутність чіткої ідеологічної установки, втрату раніш нав'язаних поглядів і суб'єктивізм у визначенні нового світогляду; по-друге, слабка «прив'язка» до нової держави у сучасному системному розумінні цього поняття, – від національної ідеї, мови до відповідної реакції на загальнодержавні проблеми; патерналізм у широкому розумінні цього поняття, який домінує у формуванні світогляду, відношенні до влади, до вибору напрямків реформування суспільства; емоційність у сприйнятті реформ, де домішується ностальгія, відчуття «марно прожитих літ», втрачених можливостей; а також звинувачення влади, системи або інших людей у власних помилках, своїх нездійснених планах або невикористаних можливостях.

Окрім цього сучасним українцям притаманна врівноваженість і відсутність агресивної реакції як постійної форми визначення свого ставлення до сучасності, щирість і відвертість на побутовому рівні, але стриманість у масових заходах; майже тотальна недовіра до влади в цілому та її інфраструктури будь-якого рівня, персоніфікація помилок влади і недотримання встановлених норм поведінки.

Проте, не дивлячись на інтровертність, дев'яносто відсотків актів громадянської непокори відбуваються за участю групи осіб (найпоширенішими є групи кількістю від 50 до 100 чоловік). Це пояснюється найбільш поширеною та потенційно небезпечною для суспільства груповою формою реалізації екстремістської поведінки громадян [6, 74].

Актуальність питання обумовлена, насамперед, сталою тенденцією до збільшення кількості екстремістських заходів в країні, чисельності їх учасників, а також розширення спектру як спонукальної мотивації цих подій, так і форм їх реалізації.

Важливим для вивчення натовпу є визначення типу домінуючої емоції та особливостей поведінки. Саме за цими критеріями можна виокремити такі різновиди натовпу, як випадковий, конвенціональний та експресивний.

Отже, випадковий натовп характеризується тим, що виникає у зв'язку з якоюсь неочікуваною подією, наприклад, пожежею, хуліганською сутичкою, дорожньо-транс-

портною пригодою тощо. Головні учасники цього різновиду натовпу – це так звані «роззяви», тобто особи, яким потрібні нові гострі відчуття, нові враження, пригоди. Базовою емоцією таких людей є цікавість. Як правило, такий натовп є малочисельним, а сам захід короткотерміновим.

Наступним різновидом є конвенціональний натовп. Він характеризується тим, що поведінка людей в даному випадку базується на певних нормах та правилах. Такий натовп збирається з приводу заздалегідь відомого або анонсованого заходу, такого як мітинг, піша хода, демонстрація, пікет, концерт, спортивна подія. У таких випадках особами керує спрямований інтерес. Чисельність такого натовпу може сягати до декількох тисяч осіб, а тривалість – до кількох місяців [8, 25].

Характерною ознакою експресивного натовпу є масові прояви емоцій та почуттів, зокрема, гніву, розпачу, незадоволення, радощів. Зазвичай цей різновид натовпу є результатом трансформації випадкового та конвенціонального різновидів, коли у зв'язку з визначеними подіями людьми оволодівають емоційні настрої. Характерною ознакою такого натовпу є його розподіл на «своїх» та «чужих», а зафіксовані у вітчизняній та міжнародній практиці випадки показують, що подібний вид натовпу може нараховувати до сотень тисяч чоловік. У деяких випадках експресивний натовп може трансформуватися у свою крайню форму – у екстатичний натовп, коли його учасники доводять себе до нестями та масових форм громадянської непокори. Останнє характерно для релігійних заходів та заходів на ідеологічному ґрунті.

Для сучасної України найбільш поширеним є конвенціональний натовп, за певними підрахунками такий різновид натовпу становить 96 % від усіх заходів громадянської непокори. Також можна відзначити, що саме за такого різновиду натовпу кількість активних учасників становить майже 100 % від загальної кількості, тобто майже не існує так званих «спостерігачів». Та це явище можна також пояснити такими відомими у соціальній психології механізмами, як навіювання та зараження.

Усі наведені вище різновиди натовпу відносять до пасивних видів натовпу, де домінує очікування або традиційна поведінка осіб. Як правило, такі натовпи не несуть в собі загрозу суспільно-політичній або економічній ситуації в країні або окремому регіоні, на відміну від активно діючого натовпу, наслідки поведінки якого можуть бути непередбачуваними. В цьому сенсі найбільш загрозливим вважається агресивний натовп, коли поведінка його учасників спрямована на хуліганські дії, протидію провокаціям, підпали, знищенню оточуючого середовища. При цьому особи, як правило, не мають раціональної основи поведінки і спрямовують свої емоції на випадкові об'єкти, які не мають відношення до мотивації події, з приводу якої збирався натовп.

Такий перебіг подій з трансформацією поведінки натовпу притаманний політичним заходам та заходам окремих груп людей, які зібралися для вирішення гострих соціальних проблем.

Деякі дослідники виокремлюють повстанський натовп як характерну ознаку революційних подій. Дії цього різновиду натовпу характеризують конкретність та спрямованість на негайне досягнення результату.

Розглядаючи характер поведінки натовпу, необхідно відмітити її динамічність та непередбачуваність, що обумовлює перехід одного різновиду натовпу до іншого, насамперед, це довгострокові та ситуативні передумови та

особливості трансформації випадкового та конвенціонального натовпу в агресивний.

Аналіз спонукальної мотивації поведінки людей в процесі їх участі у масових заходах громадянської непокори, які або були заздалегідь сплановані, або прийняли у процесі насильницький характер, свідчить, що найбільш поширеними та ефективними мотиваціями при цьому були пасивність або несвоєчасність реакції владних та господарських структур на проблеми громадян, затягування процедур досягнення консенсусу влади з громадою, недостатнє інформування громадян про альтернативні варіанти вирішення проблем, неефективність судової гілки влади та довготривалість розгляду відповідних позовів, непрофесійні, неадекватні та несвоєчасні дії, в тому числі і профілактичні, правоохоронних структур, залучення до масових заходів «професійних» мітингувальників.

Найбільш поширеними технологіями свідомої цілеспрямованої ескалації конфлікту або масового заходу в бік екстремістських та протиправних форм є поширення неперевіреної і неправдивої інформації, зокрема, розповсюдження листівок з дезінформацією, заклики заздалегідь підготовленими особами до силових заходів як безальтернативних та швидких для вирішення проблем, штучне створення кризових передумов напередодні проведення заходів, зокрема, затримки з виплатами зарплат, пенсій, відключення електро- та водопостачання, необґрунтоване різке підвищення цін на товари повсякденного вжитку тощо, використання відповідних атрибутів, зокрема, символіки, плакатів, музичного або шумового супрово-

ду, слоганів та гасел, попереднього «розігріву» натовпу за допомогою гучної, специфічного ритму та змісту музичної або театралізованої програми, використання молодіжних груп із заздалегідь потенційно агресивною поведінкою.

Таким чином, ми маємо справу практично із усім спектром сучасних психологічних технологій свідомої ескалації конфліктів, які вже пройшли апробацію у вітчизняній та закордонній практиці. Отже, можна зробити висновок, що існують зовнішні й внутрішні чинники накопичення та динаміки конфліктного потенціалу населення. Зовнішніми є показники рівня та якості життя, вирішеність соціально-економічних проблем, рівень відкритості органів державної влади та самоврядування. Внутрішніми чинниками є ментальні особливості населення, які спрацьовують чи як ескалаційні фактори, чи як демфуючі. З огляду на психологічні особливості українців, ці чинники є демфуючими, вони стримують накопичене невдоволення, оскільки зовнішні, соціально-економічні показники є одними з найгірших у Європі, а рівень конфліктного потенціалу в Україні є одним з найнижчих.

1. Анцупов А. Я., Шпилов А. И. Конфликтология: Учебник для вузов. – 2-е изд. перераб. и доп. – М., 2002. – 591 с. 2. Гобсбаум Е. Вік екстремізму. Коротка історія ХХ віку, 1914–1991. – К., 2001. – 544 с. 3. Ковальчук Т. Т. Економічна безпека і політика: із досвіду професійного аналітика. – К., 2004. – 638 с. 4. Корнєв М. Н., Коваленко А. Б. Соціальна психологія: Підручник. – К., 1995. – 304 с. 5. Маевская Л. Б. Осторожно, экстремизм! – К., 2004. – 104 с. 6. Сухов А. Н. Социальная психология. Учебное пособие. – М., 2002. – 240 с. 7. Устинов В. В. Международный опыт борьбы с терроризмом: стандарты и практика. – М., 2002. – 560 с. 8. Шишків В. С. Концептуальні та методичні підходи до вивчення регіональних особливостей людського розвитку // Статистика України. – 2001. – № 1.